

Զ Ա Ր Թ ՈՒ Մ

ԸՆՈՒԹԵԱՆ երգը լռեց Արթընցաւ ձայնը կեանքին
Եւ օղակներն արծաթէ հնչեցին երբ դուն անցար
Դարձող ժպտուն աղախին առաւօտէն ոսկեսար
Եւ տունիս մէջ կախարդուած նոր աղբիւրներ ցայտեցին

Մատներուդ կրակը նորէն վառեցիր Քարը բացաւ
Իր գաղտնիքները լոյսին Հայելիէ Հայելի
Պատկերներուն պարը խօլ կազմընցաւ Ու վայրի
Սիրտ մ'անձկօրէն բաբախեց ինչպէս խորունկ լար մը թաւ

Ներկայութիւնդ հիւսուեցաւ լուսամուտէ լուսամուտ
Ճրագին փոշին սրբեցիր բուրդովն ոսկի մագերուդ
Այսպէս բացիր ամէն դուռ ըսպասումի ակին հետ

Արդեօք շունչովդ երագին սլաքն է գծուեր ճամբուս վրայ
Ինծի դէմքեր յառեցան Ու խորն հոգւոյս տրտմաւէտ
Անդունդներու բանալին ձեռքիդ հրաշքովդ գլտայ

ԱՐՍԷՆ ԵՐԿԱԹ

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Բ Ա Ր Ի Հ Ա Ր Ց Ե Ր

(Շար. տե՛ս Բազմավէպ, 1984, Մայիս-Ցունիս, էջ 221)

«Ամէն»-ի և «բացօթեայ»-ի հարցերէն զատ, ինչպէս նկատեցինք անցեալ թուով,
Պ. Գեղամ կը ներկայացնէ կարգ մը դժուարութիւններ, նախ ածանցաւոր բայերու
լծորդութեան, և յետոյ քանի մը բառերու ուղղագրութեան մասին:

Քննենք առաջին մասը: Ան կը գրէ.

«Հետեւեալ ողջանկ վերջաւորուած բայերուն աշխարհաբար անց. կատ. ձեւերէն
որն է շիտակը

Մատուցանել. —	մատուց.	մատուց.	մատուցանեց.
Հատուցանել. —	հատուց.	հատուց.	հատուցանեց.
Ծանուցանել. —	ծանուց.	ծանուց.	ծանուցանեց.
Թարուցանել. —	յարուց.	յարուց.	յարուցանեց.

յետոյ կ'աւելցնէ.

«Ըսէ՛ք դարձեալ՝ անոնց հրամայական ձեւը.

Հատուցոր թէ հատուցանէ՝	(գրաբար հատու)
Մատուցոր թէ մատուցանէ՝	(գրաբար մատու)
Ծանուցոր թէ ծանուցանէ՝	(գրաբար ծանու)
.	(գրաբար յարու)

Ինչ որ ըսինք անցեալ անգամ, նոյնը պիտի կրկնենք հոս ալ, թէ նոր չեն այս
դժուարութիւնները, մանաւանդ թէ շատ մը հայ հեղինակներ արդէն անդրադարձած
են ասոնց մասին թէ՛ պարբերական մամուլին մէջ և թէ՛ առանձին ուսումնասիրու-
ման հատուկներով: Հինքէն յիշենք Այտընեանը¹, որմէ վերջ թիրեաքեան² և Հ.
Ա. Ղազիկեան³. մենք ալ առիթ ունեցանք զբաղելու⁴ նկատելով Պ. Շ. Մխաբեանի
զրութիւն մը «Յառաջ»-ի մէջ. իսկ վերջերս Հ. Վարդան Վ. Հացունի⁵:

Անկեղծութեամբ կ'ըսենք թէ բոլոր այս հեղինակները թէեւ միաձայնութեամբ
մերժած ու ձաղած են Պրն. Գեղամի ներկայացուցած սխալները, սակայն բաց ի
Այտընեանէ ո՛չ ոք տուած է հիմնական սկզբունք մը՝ ուսկից կարելի ըլլայ վճռա-
կան հետեւանք մը հանել կամ կանոն մը սահմանել աշխարհաբարի համար:

1. Պ. Գեղամ դժուարութիւններ ներկայացուցած պահուն ինքն իսկ այնքան տարօրինակ և անտեղի տեսած է, որ, յարուցուար կամ յարուցանե՛ (հր.) ձեւերը՝ որ չէ համարձակած նշանակել, նոյնը կրնար անդրադառնալ և ընել իր նշանակած միւս ձեւերու մասին, որոնք նոյնքան խորթ և անտեղի են:
2. «Քնն. Գեր. արդի հայերէն լեզուի». (Բ. մաս) էջ 88-93 Յօդուած Գ.:
3. «Հայերէնի զեղծումները». էջ 23 (ապ. Նիւ Եօրթ. 1917).
4. «Մի՛ գրէք... այլ գրեցէք». էջ 28-32, 105, 131 հւն.
5. «Աշխարհաբարի հարցեր» տե՛ս «Բազմավէպ», 1931, էջ 298-9.
6. «Ի պէտս զարգացելոց» (Յառաջ) Ի. տարի, Թ. 1630. 26 Յուլիս 1931.
7. «Ուղղագրութիւն և առղանութիւն հայերէնի» էջ 318 (ապ. 1933).

Այստեղեան, ուրեմն, ինչպէս քերականական բոլոր սկզբունքներուն և ուղղագրութեան մէջ ողջամիտ է և ամէնէն խորթին կէտերուն մէջ իսկ եւր մը կը ցուցնէ, Պրն. Գեղամի մէջ բերած բայերու մասին ալ ունի անցողակի բայց կարեւոր դիտողութիւն մը. «Դարձեալ առանց ցոյի և ԳՐԱԲԱՐ ԿԵՐՊՈՎ ԿԸ ԽՈՆԱՐՀԻՆ ՔԱՆԻ ՄԸ ԳԸՐԱԲԱՐԷ ՓՈԽԱՌԵԱԼՆԵՐ. հատուցանել. կտր. հատուցի. հատուցիր. հատուցց. հրմ. հատո՛ւ. հատուցեք. — մատուցանել. մատուցի. մատուցց. մատո՛ւ»:

Կը համարիմ որ ինձ հետ պիտի նկատեն ընթերցողներս թէ մեծ քերականագէտին խօսքը, զոր ընդգծեցի, անսխալ կանոն մ'է որ կ'առաջնորդէ մեզ ուղիղ համբէն, առանց ասդին անդին թարթափելու:

Հարկ է ուրեմն համոզուիլ թէ ոչցանեմ կազմով բայերը ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ չեն այլեւս, այլ պարզապէս ԳՐԱԲԱՐ: Եւ քանի զբարբար այդ ձեւով կը մնան, միայն զրաբար ձեւով կրնան շփոթուիլ, և ոչ աշխարհաբար:

Ուստի պիտի ըսենք զբարբարին ծանօթ միակ և հարազատ ձեւով՝

Ներկ. Մատուցանեմ	—	կատ. մատուցի	—	մատուցց	հր. մատո՛ւ
» Հատուցանեմ	—	» հատուցի	—	հատուցց	» հատո՛ւ
» Ծանուցանեմ	—	» ծանուցի	—	ծանուցց	» ծանո՛ւ
» Յարուցանեմ	—	» յարուցի	—	յարուցց	» յարո՛ւ

Թերեւս առարկուի թէ ոչցանեմ ձեւերէն շատ դիւրաւ կը կազմենք կամ կը գործածենք աշխարհաբար՝

Ներկայ. կը հատուցանեմ. անկ. կը հատուցանէի
» կը յարուցանեմ. » կը յարուցանէի եւն.:

Բայց ասիկա պատրանք մ'է: Վասն զի բոլոր զբարբար բայերու ներկան ու անկատարն ընդհանրապէս նոյն են աշխարհաբարի հետ, ինչպէս անորիշ դերբայը եւն.:

Բուն հարցը սակայն կամ դժուարութիւնը կատարեալին և անկից կազմուած ձեւերուն մէջ է. (հր. և անց.դերբայ). հոն է որ աշխարհաբարը կը շեղի մեծապէս, և չի կրնար զբարբարի լուծը տանիլ: Օրինակի համար, որքան ալ դիւրաւ ըսենք՝ կ'ստանում, կ'ստանոյ. կատարեալին մէջ սակայն կ'անճրկինք, քանի որ ստեղծանովոր է աշխարհաբարի համար, եւս աւելի ուստի՝¹ հրամայականը: Աւնենք զոր օրինակ.

Ներկ. ընթերցում, կատ. ընթերցայ, հր. ընթերցիր, անց. դերբ. ընթերցեալ (ցած)
» զարթնում, » զարթեալ, » զարթիր, » » զարթուցեալ (ցած)
» զբօսում, » զբօսայ, » զբօսիր, » » զբօսեալ (սած) ²
» զենում, » զենի, » զեն, » » զենեալ (նած)

Բայց ասոնցմէ և ոչ մէկը տանելի է աշխարհաբարին համար. և այդ պատճառաւ է որ նոյն և չիմ վերջաւոր բայերու մեծամասնութիւնը դադրած է գործածութենէ աշխարհաբարի մէջ և փոխանակուած է հոմանիշ նոր կամ տարբեր բայերով. ահա օրինակներ՝ զորս մէջ կը բերէ Այստեղեան³, յետ նշանակելու այդ երեւոյթը.

1. Պ. Գեղամ ճիշտ այս բայի լծորդութեան մասին հարց ուղղած էր: Հոս և դեռ յաջորդ էջերուն մէջ մեր ըսելիքներէն պիտի տեսնուի թէ աշխարհաբարի չի պատկանիր այդ բայը:

2. Ողբ. Հ. Արսէն Վերգիլիոսի Մշակականեբոս աշխարհաբար թարգմանութեան մէջ (էջ. 117) թէ և գործած է զբօսանեցայ, բայց խորթ է և անընդունելի:

3. Քննական քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի. Բ. մաս, էջ 71:

Գրաբար ևն այլեւս	=	Փոխանակուած աշխարհաբարներ
Զարթնում ¹	=	արթնալ ¹
Զենում	=	մորթել
Ընթերցում	=	կարդալ
Ընկենում	=	ձգել (վար), նետել
Լնում	=	լեցնել (լե՛նալ՝ ուսմլ.)
Ոստում	=	ցաթքել
Քաղցնում	=	անթե՛նալ
Թարջիմ (թարցնում)	=	պահուրտիլ
Մատչիմ	=	մօտենալ

Մենք կրնայինք երկարել շարքը նման բայերու, համոզելու համար թէ ո՛րքան իրաւացի է Այստեղեանի դիտողութիւնն և ցոյց տուած ուղին.

Շրտնում	=	խրտչիլ
Սարտնում	=	»
Զգածնում	=	յուզուիլ (զգածուիլ)
Զգենում	=	հագուիլ (հագնիլ) ²
Հեղձնում	=	խեղդուիլ
Պակնում — չիմ	=	վախնալ
Զննում	=	տաքնալ
Երկնչիմ	=	վախնալ
Մարտնչիմ ³	=	կռուիլ ³
Յասնում	=	բարկանալ
Յենում ⁴	=	կըթնիլ. եւն եւն

Ածանցաւոր կամ յաւելուածովներէն զատ ուն՝ վերջով ուրիշ բայեր ալ ունինք որոնք եւ—ի կ'անցնին և աշխարհաբարն անսայթաք կը լծորդէ զանոնք այսպէս.

1. Միւթ. Արբաշայր արքեմեալ էն զատ (տե՛ս «Դուռն քերականութեան աշխարհաբար լեզուին Հայոց» տպ. Վենետիկ, 1727, էջ 97) կը դնէ նաեւ զարթիլ—զարթեցայ, զարթի՛ (անգլ. էջ 106), ինչպէս ցարդ կը գործածուի Հայաստանի մէջ:

2. Հագնել — հագուել կրկնակ ձեւով բայի մասին տես յետոյ, ուր ուղղակի կը պատասխանենք Պ. Գեղամի:

3. Թէեւ կ'արժէ նշանակել որ արդէն միջին դարէն ունինք, ինչպէս կը յիշէ Բագրատունի, (տես «Զարգացելոց քեր.» էջ 165, յօդ. 363-7) մարտնչեմ — մարտնչեցի — մարտնչեալ ձեւը: Միւթ. Արբաշայր ալ իր աշխ. քերականութեան մէջ՝ իրեն ընդունուած ձեւ՝ կը դնէ

(երկնչ)եցայ — (երկնչ)է՛ (էջ 105)

(մարտնչ)եցայ — (մարտնչ)է՛ (էջ 127)

Ինչպէս դրած է այժմ հայ ընդհանրութիւնէն ընդունուած սովորական

մեղանչեմ — մեղանչեցի — մեղանչէ՛ (էջ 128):

Երկնչիլ ու մարտնչիլ ուրեմն կրնան աւելնալ աշխարհաբարի մէջ սովորական դարձած այն քանի մը բայերուն վրայ՝ որոնք է կամ եւ յաւելուածը կը պահեն արմատական զրի պէս կտ.ի, հր.ի և անց.դերբ.ի մէջ. այսպէս

կառչիմ — կառչեցայ — կառչէ՛ — կառչած

հանգչիմ — հանգեցայ — հանգչէ՛ — հանգչած

Ուրիշներ դեռ կ'ուզեն աւելցնել

մատչիմ — մատչեցայ — մատչէ՛ — մատչած

խրտչիմ — խրտչեցայ — խրտչէ՛ — խրտչած:

Վերջինս սակայն պարզուած ձեւ մ'ալ ունի, զաւանդուած մէջ գործածական

խրտիմ — խրտեցայ — խրտէ՛ — խրտած (տես քեր. աշխ. Միւթ. Արբ. էջ 114 խոտիլ. և Հիյզն.)

4. Ասոնց կարգին կարելի էր յիշել նաեւ հեղուամբ՝ որուն կտ. և հր. հեղի, հեղ՝ տանելի չեն աշխարհաբարէն, և արդէն քափէն է որ զրաւած է անոր տեղը:

Արգելում՝	==	արգելիլ՝
Դիզում	==	դիզիլ
Լիզում—լիզիմ	==	լիզիլ (լիզիլ)
Կասում	==	կասիլ (կասիլ)
Կիզում	==	կիզիլ (այրիլ)
Հարում (հարկանիմ)	==	հարիլ (զարնիլ)
Յաւելում	==	աւելցնիլ

Այժմ կարգն է խօսիլ ուղանեմ գրաբար ձեւին համապատասխան մասին, թէև դեռ կան քերականագէտներ, որոնք, հակառակ Այտընեանի սրամիտ և գործնական խրատին, կը շարունակեն աշխարհաբարի «գարտուղի բայեր» տիտղոսին տակ շարել, օր. ծանոցանել և զայն լծորդել

Անց...կտ. ծանուցի, ծանուցիր, ծանուց, ծանուցինք, ծանուցիք, ծանուցին.
Հր. ծանուցուր, ծանուցէք.
Անց. դերք. ծանուցած, ծանուցեր.

և յետոյ, կարծես ոչ մէկ դժուարութիւն զգալով, կամ չնկատելով հայ արդի ժողովրդեան դիրքը հանդէպ այդ ձեւին, մեծ բարեացակամութեամբ և ի յարգանս անշուշտ գրաբարին՝ կ'աւելցնեն «կատուցանիլ, հատուցանիլ, մատուցանիլ, սնուցանիլ, կը խոնարհուին (ուղղէ խոնարհիլ) ծանոցանելին պէս²»:

Այս հետեւանքը բացարձակապէս մերժելի է. քանի որ, օրինակի համար, կառուցուոր, մատուցուոր, սնուցուոր՝ ձեւերուն մէջ կրկին ունի անախորժ է և անտանելի. չարագոյն՝ ուսուցուոր—ին մէջ. Աշխարհաբարն այս դժուարութենէն ազատելու համար, ինչպէս տեսանք, ում վերջով բայերն յապաւած է նորեր փոխանակելով և կամ եւ—ի փոխելով: Գրաբարն անգամ, որ իր դասական յատուկ ծանուցանիլներն ունի՝ ամենեւին չի ճանչնար ուսուցուոր: Ի հարկին տանելի պիտի ըլլային կառո՛, մատո՛, սնո՛, քան թէ կառուցուոր, սնուցուոր—ը. մանաւանդ երբ նկատենք որ աշխարհաբարն ի բնէ միշտ կը ձգտի սեղմ ու սահուն դարձնել գրաբարի շատ մը մասնականութիւնները (ա, ան, ում եւն). օր.

գրաբար մեծանամ	==	աշխարհաբար մեծնամ
» կոտորեմ	==	» կոտրեմ
» օծանեմ	==	» օծեմ
» դիզանեմ	==	» դիզեմ
» մեծացուցանեմ	==	» մեծցնեմ
» դարձուցանեմ	==	» դարձնեմ
» ասացի	==	» ըսի
» արարի	==	» ըրի եւն եւն:

Արդ աշխարհաբարը ընդհանուր և միակ ձեւ մը կերտած է գրաբարէն, ուր՝ չեն.

1. Միւրթ Աբբ. կը գնէ արգելիլ—արգելցիլ—արգելէ՝ (էջ 97). իսկ Հյգգ. (1886) արգէն դար մը վերջ՝ կը գնէ պարզապէս արգիլել. յայտնի է որ կարգաւ կը յառաջանայ յեղաշրջումը. նախ հեռանալով ում—էն (արգելեմ), ինչպէս նկատեցինք Այտընեանի հետ, յետոյ ե—ի փոփոխումը ի—ի՝ լեզուական պահանջին համեմատ:

2. Տես Յ. Գազանճեանի «Նոր քեր. արդի հայ լեզուի» միջ. դասընթ.

3. Հ. Ա. Ղազիկեան «սնուր» սղուած ձեւը կիրարկած է վերջ. Մշակակամներուն աշխ. թրգ. մէջ. (տես էջ 80) ինչ որ սովորական չէ աշխարհաբարի համար:

Թարկուելու համար ուցորներու խժաճայնութեան, սղած է ուցանեմը՝ ցնեմի, և ՅՆԵՄՆ իսկապէս փորձաքարը կը դառնայ զատելու համար աշխարհաբար և գրաբար բայերը:

Արդարեւ, գրաբար այն չեղոք և ներգործական բայերը (զորս ներգործականի և անգործականի կ'ուզենք վերածել) որոնք կրնան շալկել ՅՆԵՄ ածանցը՝ կը դառնան իսկոյն հարադատ աշխարհաբար բայեր. իսկ եթէ չեն կրնար, նոյնիսկ իսկ գործով կը մնան գրաբար. այսպէս

գր. չ. փախչիմ — փախեայ — փախ—ուցանեմ == աշխ. ներգ. փախցնեմ
» » դողամ — դողացի — դողաց—ուցանեմ == » » դողացնեմ
» ներգ. հնչեմ — հնչեցի — հնչեց—ուցանեմ == » անց. հնչեցնեմ

Բայց

գր. չ. մատչիմ — մատեայ — մատ—ուցանեմ == չէ կարելի ընել մատցնեմ
» » կառչիմ — կատեայ — կառ—ուցանեմ == » » կառցնեմ
» » սնանիմ — սնայ — սն—ուցանեմ == » » սնցնեմ

հետեւաբար այս բայերը իրենց այս ձեւով՝ մատչիմ — մատեայ եւն, աշխարհաբար չեն:

Այսպէս ուրեմն կը լուծուի ուցանեմ բայերու հարցը:

Այս առթիւ կարելի է նկատել ուրիշ շարք մը գրաբար բայեր, նոյնպէս ածանցաւոր կամ յաւելուածոյ, որոնք դժուարութեան կը հանդիպին աշխարհաբարին մէջ. ասոնք ընդհանրապէս անեմ վերջով են: Հոս ալ աշխարհաբարը ջանացած է զանոնք պարզել՝ վերածելով եւ վերջով բայերուն, ինչպէս կը ցուցնէ հետեւեալ պատկերը.

նախկին ձեւ. օծանեմ	(կտ. օծի. — հր. օձ)	պարզուած. օծեմ	(—եցի) օծ—է՝
» » լուծանեմ	(» լուցի — » լո՛յծ)	» լուծեմ	» »
» » անիծանեմ	(» անիծի — » անէ՛ծ)	» անիծեմ	» »
» » ներկանեմ	(» ներկի — » ներկ)	» ներկեմ	» »
» » մուծանեմ	(» մուծի — » մո՛յծ)	» մուծեմ	» »
» » լքանեմ	(» լքի — » լո՛ք)	» լքեմ	» »
» » կլանեմ	(» կլի—այ — » կո՛ւլ)	» կլեմ ¹	» »
» » ելանեմ	(» ելի — » ել)	» ելեմ ¹ (ելայ) ել	

Ոմանք միջին անցը մ'ալ ունին, այսպէս.

կիզանեմ — կիզում — կիզեմ (—եցի, —է՛)
դիզանեմ — դիզում — դիզեմ » »

1. Ելեմ—ի և կլեմ—ի վրայ շատ բան ըսուած է: Ամէն հայ կը զգայ և զգացի է թէ ելեմ և կլեմ (ըլնալ == ըլլալ) ձեւերը դժուարաւոր են, ուստի ականջի և լեզուաբանական ընդհանուր պահանջի համեմատ ըրած է Ելեմ, կլեմ եւն. Ելեմ զրած է Միւրթ. Աբբ. (տես քեր. էջ 104), Հյգգ. և Առձեռն բոյն. կը գրեն Ելեմ (ելնեմ) և կլեմ, Այտընեան հաստատ կերպով կ'ըսէ. «Ելեմ և ըլլալ բայերը են, նալ վերջաւորեալ կը համարուին. Ելեմ բային հին ձեւն էր ելեմ (զրբ. ելանեմ) որ հնչման դիւրութեան համար եղած է Ելեմ: (Առհասարակ լեզուաց կանոն է որ լե կամ ըլլայ ը և կամ են.) Կայ դեռ այսօր Ելեմ ալ գրուած» (Քնն. քեր. էջ 64): — Թիրեացեան «Խոնարհման զեղծումներ» զլխուն մէջ (տես «Հայերէնի զեղծումներ») կ'ըսէ. «Դիւրին է հիմա բաղդատութեամբ հասկնալ թէ որչափ կը հեռանանք մենք ուղիղէն և կարգապէս երբ կ'ըսենք... կլանեմ՝ փոխանակ ըսելու կլնած» (էջ 23): Հ. Ա. Տերմիշեան (տես Հ. Ա. Ղազիկեանի «Մի զբէ՛ր... այլ զբեցէք» էջ 276-280) «Ինչպէս կրնաք զմեզ ստիպել որ Ելեմ, կլեմ, սովորի հնչենք ու գրենք, երբ գիտութենէն սորված ենք որ այս ձեւերը հնամուլ թեւ ուս զիտուններու զիւտ են»:

Այսօր այլեւս ընդհանրութենէն ընդունուած է ուրեմն Ելեմ, կլեմ ձեւը. զարմանալի է, սակայն որ Հ. Վարդան Վ. Հացունի հակառակ լեզուաբանական պահանջին, հակառակ վերեւ յիշուած հեղինակութեան և ընդհանուրին համոզման՝ կը պնդէ թէ «...Ելեմ, կլեմ, որոց ը հակառակ է մեր լեզուին հնչաբանական օրինաց, մինչ ինչ ըստ կանոնի է »: (տես Ուղղ. և առդ. էջ 320): Անկեղծօրէն պիտի ըսեմ որ մեծ. հնախօս Հայրը աշխարհաբարի

Հ. Արսէն Ղ. (տե՛ս Մի գրէք. էջ 276-279). Այսօրեան Սորվիլ-ն իբրեւ տիպար բայ ներկայացուց և լծորդեց: Սորվիլ կը գործածեն Միսիթ. Աբբ., Հյկզ. և Առձեռն., Գարագաշ եւն եւն:

Գեղամի անգիտութեան պաշտպան է միայն Մեծ. Հ. Վարդան Վ. Հացունի, որ հոս ալ կը մերժէ հայ հանրութեան վաւերացուցած և ամենուրեք գործածած սորվիլ-ը և կ'ուզէ որ յանուն աշխարհաբարի ներդաշնակութեան (!) դառնանք այդ խժաւուր և անհանդուրժելի սովորիւ-ին և կամ գործածենք սովորիւ-ը զոր գրաբարն անգամ շատ խնայողութեամբ կը գործածէ, չըսելու համար վերապահութեամբ:

(Շարունակելի)

Հ. ԵՂԻԱ ՓԵՏԻՊԵՍ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼ

ԶԱՆԳՆԵՐ ԶԱՆԳՆԵՐ

Մեր նախորդ ակնարկին մէջ գրական շարժումի հեռաւոր տեսիլքով կ'օրորուէինք, որ սակայն դեռ կը մնայ եթէ ոչ խաւարի՝ բայց անտարակոյս թանձր մառախուղի ծոցին մէջ: Կարծես դեռ կը հնչէ բեկբեկ արձագանգը «Ազդարար»ի ահագանգին. «Աւերակ... և դիակի սարսուռ»:

Եւ դեռ հորիզոնէ հորիզոն նոր ձայներ ալ կը շրջին՝ «Գրական ամուլթիւն», ինչ որ աւելի «Գրասպան սնանկութիւն» պէտք է որակուէր. քանի որ խորհող մտքեր չէ որ մեզի կը պակսին, այլ կենսատու ձէթը որ լոյս տայ մեր ճրագին, որ հոլովէ ա-նիւր մեր մամուլին:

Այս տեսակէտով մեծապէս բախտաւոր են մեր Մայր Հայրենիքի մէջ ապրող գրագէտ, բանաստեղծ, ուսուցիչ և ուսումնասէր, որոնք մեր պետութեան բարձր հովանւոյն տակ լծուած են հայ գրի աշխատանքին՝ այն հուժկու թափով որ կը ստեղծէ կառուցումը, կը բարձրացնեն հայ բնակարանին կից՝ հայ Գրասպալատը, ուր կը մթերուի երէկուան մեր գրականութեան ցով նորը, որուն մէջ կէտ մը միայն դեռ մեզ կը խռովէ անհաշտ և անհաշտելի. մեր լեզուի ուղղագրութեան խաթարումը:

Պահ մը թողլով վերելքի հսկայ գոր-

ծունէութիւնը Արեւելքի մէջ՝ դառնանք գաղութահայութեան տուայտանքին:

Անկազմակերպ կեդրոններուն մէջ գաղութի հայութեան սակայն պիտի տեսնենք որ հրաշքներ կը գործուին՝ անձնական նախաձեռնութեամբ և ճիգերով:

Չենք ծածկեր տխուր տեսարանը, օրինակ, պարբերական մամուլին, ուր, ինչպէս ընդարձակ մարզադաշտի մը մէջ, հոս ու հոն ինկածներ կան՝ թերեւս անշընչացած, որոնք այլեւս լոյսին պիտի չժրպտին. ուրիշներ ոգեվարի ճիգերով գայթի-գայթի կը փորձեն դեռ լոյսի և կեանքի ուղին չթողուլ. կան վերջապէս ախոյեաններ ալ որ կը տեսնեն միշտ ոգեպինդ և անվհատ:

Մեր պարբերական մամուլին մէջ մաւրող աստղերէն մէկն եղաւ Կէօգիպէօյի-ընանի «Հրեղէն սիւն»ը, թէեւ կրօնական տարօրինակ ըմբռնումներով սակայն բարոյական ցոլք մ'ունէր օգտակար: «Սահակ-Մեսրոպ» որ Սիւրիոյ մէջ կայծկլտում մ'ունէր հայկական, ուր դժբախտաբար օտար լոյսեր ստուեր կը սփռեն: «Հայ դպրոց»ն Եգիպտոսի ամայութեան ովա-սիսը, ուր այնքան անկեղծ թափով կը նուիրուէր ուսուցչական մարմինը հայ

դպրոցն և հայ ընտանիքը շէնցընելու՝ գրի և կրթութեան այդ բեմով: «Փարոս Հայաստանի» դադրած է երկար ատեն, որ վերջապէս, իր պայքարներով և սայթաքումներով հանդերձ հայ գրի, հայ մատենագրութեան նշոյլներ կ'արձակէր: Դաշնակցութեան փարիզեան «Դրօշակ»ն ալ դադրեց է ծածանելէ:

Ո՛րքան ցաւալի է լսել թէ «Հայ Սկստութեան» փարիզի մէջ իր արշալոյսին իսկ կը խաւարի. և ամերիկեան «Հայ վաստակ»ը ինչպէս է անյարիր. այն որ այնքան կարեւոր դեր մը կը կատարէր իր ընտրած արուեստի և տնտեսութեան կարեւոր մասնագիտութեան մէջ:

Բայց դեռ կը շնչեն ոգեվարի բայց անվհատ ճիգով և իրենց խունկը կը վառեն հայ գրի բազնին վրայ Յունաստանէն՝ նոր «Փոսէ»ը, «Երիտասարդ հայտնի» Պէյրութէն՝ նոր գրողներու գնահատելի տողերով, ու՛ր փարիզէն Զ. Ռ. Մ. ի «Երկունք»ը խիզախ և Պրն. Ա. Զօպանեանի «Անահիտ»ը, որ «դեռ ընելիք ունի» մանաւանդ այս սնանկ շրջանին, թէ՛ որպէս գրական մթերանոց և թէ՛ բեմ՝ ուր կը մարզուին հիններուն ցով նորեր. և Մ. Ռ. Ն. Ա. միութեան «Տեղեկատու»ն և Պրն. Մարաշլեանի մանկական «Պարտեզ»ը (Փիլովտի):

Հուսկ «Հանդես ամսօրեայ» որ իր յատուկ դերով հայ բանասիրութեան նուիրուած՝ հայ մտքի և քաղաքակրթութեան դատը կ'ուսումնասիրէ:

Ասոնց ցով, աւելի կենսունակ, կ'ապրին ամերիկահայ մամուլին մէջ «Հայրենիք» որպէս գրական մեծ հանգրուան, «Կոյնակ» որ հայ ընկերական զանգուածին կենցաղագիտութիւն, կրթութիւն և գաղափար ներշնչելու պաշտօնն է ստանձնած. և «Արփի» որ ձեռնհասօրէն կրնայ հայ կրթել մեր նոր սերունդը՝ գովելի և կազմակերպուած իր ծրագրով: Փարիզէն վրացեանի խմբագրած «Վեմ»ը որ պատմական-գրական հասուն նիւթերով կը փայլի. և «Զօպ»ը որ Հայաստանի շինարարական և գրական կեանքի յաղթական փողն է:

Ս. Յակոբեանց «Սիւն»ը, ուր մատենագրական՝ բանասիրական ճիւղը կը զարգանայ գրական փորձերուն հետ՝ որ հոն կ'երեւին: «Հայ խօսակ» որ Կ. Պոլսոյ անապատը կը զուարթացնէ իր կրօնական և գրական էջերով. ու անոր հետ Անթի-լիասի «Հասկ»ը որպէս կրօնական տեղեկատու և խրատիչ. և Հայ կաթ. Պատ-րիարքութեան «Անտիք»ը որ իր Գ. տարւոյն՝ կրօնական յօդուածներէ, թեմական տեղեկատուութիւններէ զատ պատմական ու բանասիրական նշմարներ ալ կու տայ:

Չանց կ'ընենք ակնարկելու կրօնական հայրենակցական միութեանց թերթիկնե-րուն, արձանագրելով սակայն գովեստի և խրախոյսի անկեղծ տողեր «Massis» ի (անգլիերէն) զոր իր անձնական զոհողու-թիւններով կը խմբագրէ Պրն. Ա. Սաֆրաստեան, դիտումն ունենալով Եւրոպայի ճանչցնել հայ ցեղն իր ներկայ և հինաւորաց քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ: Պրն. Սաֆրաստեան միակն է այժմ այդ ճամբով աշխատող և միակ ներկայացուցիչ. ուրախ ենք որ Կ. Պոլսի մամուլն ալ արժանի դրուատիքն ըրաւ 50դ պրակի լոյս տեսնելուն առթիւ:

Բայց չմոռնանք նոր կայծերն ալ մեր մամուլին:

Ուրախութեամբ կ'արձանագրենք Պու-ըրէշի «Արի»ն (1934) որ բողոքովին հայաշունչ է. Պէյրութի «Հայ պատանի»ն (1934) որ կրթական-բարոյական ու գրական լաւ ուղղութիւն մ'ունի. Պրն. Ժ. Արիկեանի «Անկախ խոհեր»ը (թ. 1. 1934, Ապրիլ 24) որպէս անհատական պարբերաթիւ ձեռնարկ, առաջադրելով «ուսումնասիրելու մեր հին ու նոր պատմութիւնը մանաւանդ ժամանակակիցը՝ անկէ դասեր առնելու մեր ապագայ գոյութեան համար» ինչպէս կ'ըսէ հեղինակը: Ուշ զննեց Գասպար Ղեւոնդեանի՝ որ Մարտէյէն կը գոչէ «Չայն կ'ուզեմ», «որովհետեւ իմ նմաններուս հանդէպ ունեցած նուիրական պարտականութիւնս չկատարած՝ մեկնիլ չեմ ուզեր այս աշխարհէն»: